

BISKUP STROSSMAYER I PITANJE JEZIKA U ŠKOLAMA »MAĐARSKIH KRALJ. DRŽAVNIH ŽELJEZNICA« U HRVATSKOJ

Mato ARTUKOVIĆ, Slavonski Brod

Ovaj rad predstavlja stavove biskupa Strossmayera o jezičnoj politici mađarskih željezničkih škola, koje su na važnijim postajama osnivale »Mađarske kraljevske državne željeznice«. Opravdavajući tu inicijativu kao da je riječ o školama »privatnog poduzeća u vlasništvu države«, Uprava mađarskih željezničkih škola tražila je da mađarski jezik bude nastavni jezik za sve predmete, pa i za vjeronauk. Biskup Strossmayer je tu inicijativu ocijenio, s jedne strane, kao pokušaj mađarizacije, kršenje hrvatske autonomije, stvaranje eksteritorijalnih područja s tim školama. Uporno je tražio da ih Vlada zabrani. S druge pak strane, u osnivanju tih škola i politici koju su vodile vidio je uzurpaciju, težnju da se njemu kao biskupu, poglavaru mjesne Crkve, oduzme neotuđivo pravo da samo biskup na području svoje biskupije ima pravo, kad je u pitanju nauk vjere, odnosno područja njegove kompetencije, odrediti vjeroučitelja, katekizam iz kojega će se vjeronauk učiti i jezik na kojem će se vjeronauk predavati. Mađarske željezničke škole to su potpuno ignorirale. U tome je vidio narušavanje ugleda Crkve i njezina poslanja. Braneći to svoje pravo kao biskup, Strossmayer je zapravo branio autonomiju Hrvatske protiv mađarizacije.

KLJUČNE RIJEČI: biskup Strossmayer; mađarske željezničke škole i hrvatski jezik.

Uvodne napomene

Kratica MÁV¹ je i za vrijeme, a i dugo poslije propasti Austro-Ugarske Monarhije u Hrvatskoj bila simbol mađarske prevlasti. »Mađarske kralj. državne željeznice« odnosno »željezničke teme« bile su nekoliko desetljeća »jedna od najosjetljivijih tema, nešto u čemu su se sažimale sve povrede Nagodbom zagarantiranih prava Hrvatske u doba dualizma«. Doticale su dva osjetljiva područja života: gospodarsko i pitanje jezika. Zato su »željezničke teme« bile česte i u suvremenome hrvatskom novinarstvu i u književnosti i u onodobnoj i kasnijoj historiografiji. Već u vrijeme kada su se događali, poslovični su postali doživljaji Stjepana

¹ Magyar (Királyi) Államvastak – kratica MÁV – Mađarske kraljevske državne željeznice.

Radića s mađarskim kondukterima. Starčević, Kovačić, Frank, Marija Jurić Zagorka, Đalški, Živko Bertić i mnogi drugi bave se »željezničkim temama« kao simbolom mađarske dominacije.² Od dvojezičnih grbova 1883. do kraja Monarhije odjekuju prosvjedi zbog kršenja Nagodbe kad je u pitanju jezik. Kad su uz veće željezničke postaje ubrzo počele nicati i velebne mađarske škole za djecu činovnika, stražara, radnika raznih struka na željeznici, otvorili su se razni problemi, jer su se u te škole upisivala ne samo djeca mađarskih činovnika nego i drugih naroda, ponajviše Hrvata, ali i Srba, Nijemaca, Židova, Čeha. »Zbog toga su baš oko željeznica i jezika izbile mnoge smutnje i sporovi između Hrvatske i Ugarske. Mađari su sustavno kršili Nagodbu, a Hrvati su je sustavno branili kao minimum svoje autonomije.« Ne čudi da željezničke postaje u Zaprešiću i Zagrebu postaju glavna meta narodnog bijesa i 1903. godine.³ I kad se činilo da je došlo do mira, željeznička pragmatika 1907. (§ 4) određuje da je mađarski jezik službeni jezik na željeznicama, potvrđuje i nastavlja praksu, pokušava ozakoniti do tada nezakonito stanje.⁴

Uz gospodarsku prevlast »željezničke teme« nametnule su i problem položaja hrvatskoga jezika, što je uvijek bitno povezano s ugroženošću identiteta. Slavonija je od svih hrvatskih zemalja bila područje na kojem je ta borba dolazila najžešće do izražaja. I prije otvaranja mađarskih željezničkih škola i pokretanja »Slavonske akcije«, u Slavoniji je bilo mađarskih škola: pod upravom mađarske Reformirane crkve, veleposjednika, općina (Martinci, Terezino Polje, Antunovac, Nikinci itd). Većina ih, kao i hrvatskih, a napose srpskih autonomnih škola, nije odgovarala pedagoškim i didaktičkim standardima.⁵ Treba svakako istaknuti da je bilo malo mađarskih škola pa je velik broj mađarskih učenika koji su išli u hrvatske škole prirodno bio izložen kroatizaciji. Osnivanje mađarskih škola za Mađare predstavlja zahtjev kojemu se nema što prigovoriti. Pod kraj 19. st. počele su svoje privatne škole otvarati »Mađarske kraljevske državne željeznice«. No mađarska željeznička politika, i s njom spojeno otvaranje mađarskih željezničkih škola na željezničkim postajama po raznim mjestima, pokazuje da tu nije bila riječ samo o obrani jedne manjine, nego upravo jezična politika u tim školama dokazuje da se radilo o prodoru mađarskog imperijalizma preko željeznica, koje su proglašene »privatnim poduzećem u vlasništvu države«. Na njima kao »privatnom poduzeću u vlasništvu države«, prema naredbi ministra prometa iz 1888., službeni jezik bio je isključivo mađarski, iako su bile na području Hrvatske. To se odnosilo i na škole koje su podizane na željezničkim postajama. To je bilo u očitoj suprotnosti s Nagodbom. Svi članci Nagodbe koji su regulirali jezično pitanje bili su pogaženi.⁶ § 56. navodi: »U svemkolikom obsegu kraljevina Hrvatske i Slavonije služebeni je jezik hrvatski toli u zakonodavstvu, koli u sudstvu i upravi«; u § 57. piše: »Za organe zajedničke vlade ustanovljuje se također hrvatski službenim jezikom unutar granica kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.« Uz prije navedene zajedničke poslove, § 9. Nagodbe kaže: »Svim kraljevinam krune ugarske zajednički poslovi su nadalje:

² D. ŠOKČEVIĆ, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga*, Zagreb, 2006., 288–289.

³ D. PAVLIČEVIĆ, *Povijest Hrvatske*, Zagreb, 2000., 288, 294.

⁴ M. GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907*, Beograd, 1960., 183.

⁵ J. GUJAŠ, »'Nacionalna obrana' Mađara u Slavoniji na prijelomu XIX u XX stoljeće u okviru 'Slavonske akcije'«, *Historijski zbornik*, god. XXIII-XXIV, Zagreb, 1970.–1971., 67.

⁶ GUJAŠ, *nav. dj.*, 72.

brzjavi, pošte, željeznice, luke brodarstvo i one državne ceste i rieke, koje se kraljevine Ugarske i kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije jednakim načinom tiču.«⁷

S povredama državnopravnog položaja Hrvatske, koji je reguliran Nagodbom, željezničke teme i pitanje jezika doticali su i praktični život: od ukupno zaposlenih željezničkih činovnika na MÁV (655), 42 % nije uopće znalo hrvatski, a tek je 12 % imalo hrvatski kao maternji jezik. Dakle, jezik putnika na željeznici, koja je tada bila jedino moderno sredstvo prijevoza i prometa, nije znalo 42 % osoblja koje je s tim putnicima dolazilo u kontakt. Od tuda dolaze i oni već u svoje vrijeme legendarni sukobi Stjepana Radića s mađarskim kondukterima. Budući da se željeznička mreža nezaustavljivo širila, a broj željezničara Mađara stalno je rastao, s tim dakako i broj mađarske djece koja su bila školski obveznici, osjetila se opravdana potreba za osnivanjem škola za tu djecu. No MÁV-ove škole nisu bile samo izraz potrebe očuvanja mađarskog identiteta djece mađarskih službenika. Problem koji se otvaranjem takvih škola stvorio bio je puno dublji, a prava svrha osnivanja takvih škola pokazala se u činjenici što su se one našle lako i brzo u okviru »Slavonske akcije«, koja je imala izrazito imperijalističke ambicije. Hrvatska javnost posebno je bila osjetljiva na otvaranje mađarskih željezničkih škola, jer u njih nisu išla samo djeca mađarskih željezničkih službenika nego i druga djeca, ponaviše Hrvati, pa Srbi, Židovi, Nijemci, Česi, čiji su roditelji kao radnici na željeznici htjeli osigurati svojoj djeci bolju i sugurniju budućnost, što znanje mađarskog jezika svakako osigurava. Zato je te škole hrvatska javnost doživljavala kao nositelje mađarizacije. Osnivanje mađarskih željezničkih škola bilo je omogućeno na temelju § 104. hrvatskoga Školskog zakona od 31. listopada 1888. Članak 104. omogućuje da »privatne pučke škole... može svatko podizati i uzdržavati« uz određene uvjete.⁸ Do 1905. u Hrvatskoj i Slavoniji osnovano je 11 MÁV škola (Kameral Moravice 1890., Brod na Savi 1894., Vinkovci 1894., Zemun 1894., Zagreb 1894., Osijek 1897., Našice 1904., N. Dalj 1904., Mitrovica 1904., Indija 1904., Ruma 1904.).⁹

Budući da je lokomotiva bila u to vrijeme najmoćniji osvajač svijeta, opiranje MÁV-ovim školama u Hrvatskoj neke su mađarske novine izvirgavale ruglu. Prikazivale su Hrvate kako stojeći uz prugu plaze jezik na mađarsku lokomotivu, koja nezaustavljivo i neumoljivo juri.¹⁰

Stav biskupa Strossmayera prema otvaranju škola »Mađarskih kralj. državnih željeznica« u Hrvatskoj. Pitanje jezika

Na području školstva i Crkva je imala važan utjecaj. Djelokrug crkvene uprave reguliran je Školskim zakonom od 31. listopada 1888. (§§ 206.–212.), po kojem crkvene vlasti imaju pravo samostalno rukovoditi i nadzirati vjeronaučnu obuku. Vjeronauk je bio službeni predmet kao i svaki drugi predmet. Zakon je jasno određivao (§ 209.) da nijedno dijete

⁷ M. SMREKAR, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knj. 2, Zagreb, 1900., 807, 814.

⁸ *Školski zakon od 31. listopada 1888. s provedbenim naredbama i načelnim rješidbama* (priredio A. Cuvaj), knj. I, Zagreb, 1901., 575.

⁹ GUJAŠ, *nav. dj.*, 79–80.

¹⁰ ŠOKČEVIĆ, *nav. dj.*, 255–256.

bilo koje vjere ne smije u pučkoj školi ostati bez obuke u vjeri. Naravno da se razred nije mogao završiti bez pozitivne ocjene iz vjeronauka. Školska katolička mladež morala je ići od 1. svibnja u ljetnim mjesecima svaki dan na misu, tri puta godišnje se ispovijedati i gajiti druge oblike pobožnosti. Obveze onih koji su udaljeniji od Crkve nisu bile tako stroge. Isto tako stroga pravila nisu obvezivala učenike pravoslavne, židovske i drugih vjeroispovijesti.¹¹

Jedva da je itko tako oštro reagirao na otvaranje mađarskih željezničkih škola kao biskup Strossmayer. Na području njegove biskupije otvoren je i najveći broj tih škola. Najbolje je sačuvana građa o školama u Brodu, Vinkovcima i Zemunu. Strossmayer je na otvaranje tih škola gledao, s jedne strane, kao na političku akciju čiji je cilj mađarizacija hrvatskog područja i stanovništva, a s druge pak strane problemu je prilazio kao katolički biskup čija su osnovna prava na području vjerskog odgoja i poslanja Crkve ugrožena. Smatrao je da su ugrožena i prezrena prava Crkve na području vjeronaučne obuke, prava na određivanje vjeroučitelja, izbora vjeronaučne knjige iz koje će djeca taj predmet učiti i jezik na kojem će se vjeronauk učiti, da je ugroženo pravo Crkve na području razvoja moralnih vrijednosti kroz izgrađeni sustav pobožnosti kod mladih. Time se, po njegovu najdubljem uvjerenju, izvrgava ruglu Katolička crkva kao institucija i njezin autoritet ruši.

Tom problemu pristupao je vrlo savjesno, razmatrao ga godinama gotovo svakodnevno. Od mjesnih župnika u čijim su župama te škole osnovane zahtijevao je stalna provjerena izvješća, obasipao prosvjedima Vladu, Odjel za bogoštovlje i nastavu pa i bana. Braneći svoje pravo kao biskup Katoličke crkve, Strossmayer je branio i autonomiju Hrvatske. Njegovi žestoki prosvjedi Odjelu za bogoštovlje i nastavu, čiji je predstojnik tada bio Izidor Kršnjavi, a i za vrijeme njegova nasljednika, ostali su trajno bez odgovora. Kršnjavi tome ni u svojim »Zapiscima« ne posvećuje čak niti jedan usputni redak. Koliko je Strossmayeru stalo do ovoga problema, koliko ga je ozbiljno shvaćao, pokazuje i činjenica da je sve tekstove i dopise s tim u vezi sam pisao. Svi tekstovi su dugi, studiozni i čvrsto brane njegove stavove.

Mađarska željeznička škola u Brodu na Savi otvorena je u rujnu 1894. Inače dobro obaviještena »Posavska Hrvatska«, glasilo Stranke prava u Brodu, bila je iznenađena otvaranjem te škole. Smatrala je da je to još jedan dokaz kako hrvatska Vlada popušta Mađarima, »što dakako samo mora osokoljavati 'vitežku braću' u svojih velikomađarskih pretenzijah za Slavonijom«. Ta se škola otvara za djecu mađarskih činovnika na željeznici. »Posavska Hrvatska« nije vidjela nikakvog razloga za to. To prije što i na drugim mjestima (pošta npr.) ima puno Mađara činovnika, pa nemaju svoje škole. Prema tome »ove magjarske škole znače njeku povlast magjarštine na štetu Hrvatstva, prema čemu Hrvati ne bi smjeli biti ravnodušni«. ¹² Župnik Antun Leskovac obavijestio je biskupa da djeca iz te škole ne idu u crkvu, da u školi nema vjeroučitelja. Strossmayer o tome sablažnjivom stanju izvješćuje Odjel za bogoštovlje i nastavu 14. prosinca 1894. U dugom dopisu tvrdi da željeznice nemaju po zakonu nikakvog prava eksteritorijalnosti. »Tlo na kom su željeznice kod nas, jest tlo hrvatsko. Željeznice kano obće dobro ko što se u Magjarskoj zovu magjar-

¹¹ *Školski zakon, nav. dj.*, 794–807.

¹² *Posavska Hrvatska*, 25. 8. 1894., 33, Magjarizacija Slavonije.

sko-hrvatske, tako se kod nas zovu, ili bi se barem zvati imale hrvatsko-magjarske. Na hrvatskom tako teritoriju ne bi smilo biti magjarskih škola nego samo hrvatskih, to tim više buduć je jezik uredovni kod željeznica u Hrvatskoj po zakonu jezik hrvatski.« To je jedna od dvije bitne misli koje će Strossmayer ponavljati nekoliko godina želeći zaštititi autonomiju koju je na jezičnom području Hrvatska imala. Uz to, osnivanje mađarskih škola koje su se smatrale izuzetim od važećih zakona, stvarajući neke eksteritorijalne škole, dodatno otežava hrvatsko-mađarske odnose, jer dovodi u pitanje cjelovitost hrvatskog teritorija. Smatrao je da svi činovnici Mađari u Hrvatskoj moraju znati hrvatski, što bi dovelo do prijateljskijih odnosa. Na toj mađarskoj školi u Brodu 1894. bilo je 90 učenika, od kojih su bila 73 učenika katoličke vjere. Ta su djeca bila većinom hrvatske nacionalnosti, drugih slavenskih naroda, nešto njemačke i židovske. Sedamdeset učenika govorilo je hrvatski. To su bila djeca željezničkih radnika iz raznih mjesta: 13 iz Broda, neki iz Andrijevac, Mikanovaca, Osijeka, Dalja, Rume, Mitrovice, Vukovara, Erduta, čak i iz Beograda. Većina tih učenika, prije nego se mađarska željeznička škola otvorila, išla je u brodsku pučku školu. Strossmayer je jasan: »Namjera te škole je očevidna: tu djecu odvojiti od svojega jezika i pretvoriti ih u Magjare.« Zbog toga ima i jasan prijedlog Vladi, koju poziva »da tu najnoviju magjarsku školu na hrvatskom tlu zabrani«, a upravu željeznica da uputi neka djecu svojih činovnika i dalje šalje u hrvatsku školu u Brodu.¹³

Drugi problem jednako važan, bitan za Strossmayera, jest činjenica da mađarska škola u Brodu nije imala vjeroučitelja. Za njega kao biskupa to je, naravno, bilo nedopustivo, jer ne samo da djecu nije imao tko poučavati u školi nego niti nedjeljom i blagdanima voditi u crkvu. Uz to, željeznička uprava tražila je katehetu Mađara, koji bi djeci vjeronauk predavao mađarski. Pošli su gvardijana franjevačkog samostana moliti za pomoć. Gvardijan je odgovorio da nema svećenika Mađara, ali da ima Hrvata, koji svojoj dužnosti može udovoljiti, budući da velik broj djece govori hrvatski. Naravno, s tim se uprava željezničke postaje nije mogla zadovoljiti, nego je istaknula da će sama naći vjeroučitelja. Strossmayer je najprije ukorio gvardijana i zabranio mu da se na bilo koji način miješa u ta pitanja. Ponašanje željezničke uprave označio je u dopisu Vladi jasnim znakom da ona ne priznaje crkvenu vlast, njezina biskupa, nego si i u crkvenim stvarima uzima pravo eksteritorijalnosti. Drugim riječima, u stvarima koje izrazito spadaju na Crkvu (određivanje vjeroučitelja) ta se uprava smatra neovisnom o mjesnome crkvenom poglavaru, što je po crkvenim zakonima apsolutno neodrživo. Strossmayer, dakle, nije htio ni trenutka dopustiti da se željeznička uprava i željeznička škola u vjerskim pitanjima otmu ispod njegove jurisdikcije. Tu je jasan i nepokolebiv: »Tko će biti vjeroučitelj na toj željezničkoj školi i koim će se jezikom vierozakon učiti, to će opredieliti legitimna crkvena vlast. U tom obziru valja da su ti ljudi na čistu.«¹⁴

Na to opširno pismo reagirao je predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Izidor Kršnjavi uputivši (31. prosinca 1894.) dopis »Upraviteljstvu prometa južnih pruga kralj. ugar. državnih željeznica u Budimpešti«, ali biskupu nije odgovorio. Upozorio je na žalbe Duhovnog stola i biskupa kako u mađarskoj željezničkoj školi u Brodu nema vjeroučitelja, kako djeca ne idu u crkvu, čime se stvara nered u organizaciji škole. Stoga on poziva

¹³ Nadbiskupski arhiv u Đakovu, Fond Duhovni stol, Korespondencija Strossmayera (dalje: KS) br. 170/1895.

¹⁴ *Isto.*

Upraviteljstvo »da se čim prije sporazumno, dogovorno s nadležnom crkvenom oblasti u Djakovu za vjeroučitelja na rečenoj školi pobrine i da ob učinjenom ovamo izviesti.«¹⁵ Kršnjavi nije, kako vidimo, odgovorio biskupu, nego je uputio Upraviteljstvo na pregovaranje sa Strossmayerom, koje je bilo nemoguće, jer je kršilo i autonomiju Hrvatske i autonomno pravo Crkve, što je Strossmayer u tom trenutku jedini branio.

Uskoro se (10. siječnja 1895.) »Prometno upraviteljstvo« po napatku dr. Kršnjavoga obratilo Ordinarijatu dopisom u kojem biskupa obavještava kako je Vlada u Zagrebu »dovoliti blagoizvoljela« da se u Brodu, Vinkovcima i Zemunu osnuju škole s mađarskim nastavnim jezikom, naloživši da se s njim sporazumiju o vjeroučitelju. U dopisu se tvrdi da su djeca u tim školama »većinom početnici u hrvatskom jeziku«, pa Uprava smatra kako je logično da se vjeronauk predaje na mađarskom jeziku. Budući da u sva tri mjesta gdje su se škole u novije vrijeme osnovale ima učitelja koji znaju mađarski, Uprava moli da ti »vrstni građanski učitelji vjeronauk predaju.«¹⁶

Taj dopis, koji na prvi pogled izgleda pristojno razložen, još je više učvrstio Strossmayera u uvjerenju da sve strukture uključene u otvaranje tih željezničkih škola ignoriraju pravo dijecezanskog biskupa da on i samo on određuje tko će i kojim jezikom predavati vjeronauk u školi. U dugom pismu zagrebačkom nadbiskupu Posiloviću izrazio je uvjerenje da je Upravu u Pešti netko iz Vlade u Zagrebu uputio da se s njim sporazumije. Obraća mu se, doduše, kao vlasti, ali ujedno zapravo toj vlasti nalaže da u tim mađarskim školama vjeronauk predaju »posvema vrstni katolički građanski učitelji«, što ih u njegovim očima ne predstavlja ni kao dobre katolike, ni ljude koji razumiju bit problema: pravo biskupa da odredi i vjeroučitelja i jezik na kojem će se vjeronauk predavati. Zato je taj dopis iz Pešte smatrao poniženjem biskupa. Uz to temeljio se na neistinitoj informaciji da su djeca u školi u Brodu »većinom početnici u hrvatskom jeziku«. U svojoj borbi Strossmayer je vidio samo težnju Uprave željeznica da se djeca pomađare. »To je glavna svrha te škole... što ja nikad dopustiti neću«, kategoričan je u svom stavu u pismu Posiloviću. U tom pismu nadbiskupu Posiloviću, koji se inače nije isticao opozicionalnošću spram Vlade, Strossmayer je jasno osudio Vladu zbog osnivanja mađarskih željezničkih škola u Brodu, Vinkovcima i Zemunu. Ističe i u tom pismu da Vlada nepotrebno popušta Mađarima, da krši zakon, ruši autonomiju Hrvatske. Ako se već u Ugarskoj željeznice zovu »magjarsko-hrvatske« (jer su željeznice opće dobro), naglašava Strossmayer, da ne vidi razlog zašto se ne bi u Hrvatskoj zvale »hrvatsko-magjarske« i zašto na njima u Hrvatskoj ne bi bio službeni jezik hrvatski, jer i Hrvatska pridonosi izgradnji željeznica. On ističe: »Tlo i prostor na kome se nalaze naše hrvatsko-magjarske željeznice ostaju i ostat će vavjek tlo i prostor države Hrvatske, a na tlu i prostoru Hrvatske ne bi smjelo biti magjarskih škola.« Strossmayer nadbiskupa podsjeća kako su Mađari nekad zahtijevali da se mađarski uvede u hrvatske škole, ali su tada staleži i redovi odgovorili: »Drage volje, ali samo onda kad i u sve magjarske škole bude uveden jezik hrvatski.« Na temelju toga povijesnog primjera Strossmayer je htio uvjeriti nadbiskupa da je to minimum ispod kojega se ne smije ići. Povlačenjem se dovodi u pitanje i vjera, i narodnost, i jezik, i Crkva. Dužnost je Vlade

¹⁵ Hrvatski državni arhiv, Predsjedništvo kralj. Hrvatsko. dalmatinske zemaljske vlade, Odjel za bogoštovlje i nastavu, br. 19 189/1894.

¹⁶ KS 131/1895. dopis od 10. siječnja 1895.

da štiti te vrednote, a ona ipak dopušta da se prostor i tlo na kojem se u Hrvatskoj nalaze željeznice i uz njih na postajama željezničke škole smatraju eksteritorijalnim. »U cijelom svijetu nema takvog primjera da se željeznice kao škole, kao propaganda za osobite narodne svrhe upotrebljavaju nego samo u Hrvatskoj.« Oспорavanje, s druge strane, jurisdikcije biskupu na području na kojem je samo on vlastan odlučiti, Strossmayer vrlo oštro komentira: »Ti ljudi misle valjda: mi Magjari imamo svoga osobitoga Boga na nebu, imamo dakle osobitu crkvu na zemlji.« Vladu drži suodgovornom za takav razvoj stvari, jer nije čak smatrala za potrebno obavijestiti biskupa dijeceze na čijem se području osnivaju te škole, da će se to dogoditi. Tek u najnovije vrijeme saznao je da je vjerski život u tim školama na sablazan svima: djeca ne idu u crkvu, ne ispovijedaju se, vjeronauk predaje učitelj kojega i ne pozna. Strossmayer i u pismu Posiloviću izvodi zaključak dosljedno svom uvjerenju i shvaćanju neotuđivih prava biskupa.

Jednako tako Strossmayer nije bio upoznat da će se osnovati željezničke mađarske škole u Vinkovcima i Zemunu.¹⁷ Župnik iz Zemuna Vilim Korajac doznao je iz novina da se namjerava osnovati škola, a pobliže ga je s tom namjerom upoznao gradonačelnik. Vlada je dopustila otvaranje mađarske škole s mađarskim nastavnim jezikom, a hrvatski jezik bio bi obvezatan predmet u školi. Škola će imati konfesionalni katolički karakter, a djeca čiji roditelji nisu katolici, mogla su se upisivati samo uz dopuštenje Vlade. Škola u Zemunu otvorena je početkom 1895., a nadzor nad njom povjeren je šefu željezničke postaje. Za učitelja je postavljen, izvješćuje novi župnik Starc, neki Šafran iz Čakovca, koji je vjeronauk predavao na mađarskom jeziku, ali je u školi bilo i hrvatskih vjeronaučnih knjiga, što je značilo da učitelju možda i nije bila strana ideja da predaje i hrvatski. No činovnici na željeznici, »a oni valjda s druge strane podučeni«, tražili su da se vjeronauk predaje na mađarskom. Jedno je vrijeme župnik imao naklonost i učitelja i upravitelja postaje kao nadzornika škole, koji su mu prepustili da predaje vjeronauk kad je mogao bilo koji sat preuzeti. Ali početna je suradnja poremećena zahtjevom činovnika na željeznici da se vjeronauk predaje isključivo na mađarskom.¹⁸

Već 12. veljače Strossmayer je ponovno vrlo oštro pisao Vladi. Ponavlja i opet što je bitna svrha tih škola: »Mi smo opazili a sada opažamo da je bitna svrha tih školah da se dieca hrvatska i slavenska i svome materinskom jeziku, svojoj narodnosti otmu i odbiju.« Ističe da se na dopis iz Budimpešte neće ni osvrati, jer želi »glede tih školah, odnosno glede vjeronauka u tih školah ostati u dopisivanju samo sa Vis. Kr. zemalj. Vladom svojom«. On uvjerava nadležne u Vladi kako je obmana tvrdnja da će se u školi u Brodu učiti hrvatski kao obvezatan predmet, jer učitelj ne zna hrvatski. No to područje zaštite hrvatskih autonomnih prava spada na civilne vlasti, pa se on ne želi u njih miješati. On je kao biskup odgovoran za vjeronauk i službu Božju i kao biskup ima jurisdikcijska prava od kojih neće odstupiti. Kao što je pisao nadbiskupu Posiloviću o nehaju učitelja da djecu vodi u crkvu, ponovio je to i u pismu predstojniku Odjela za bogoštovlje i nastavu. Već sam dopis Upra-

¹⁷ Zanimljivo je da dopuštenje Vlade Upraviteljstvu kralj. ugar. državnih željeznica za osnivanje škola za djecu službenika na željeznici na postajama u Brodu, Vinkovcima i Zemunu nije obznanjeno u »Službenom glasniku kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske Vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu«, dok je to dopuštenje za škole u Komorskim Moravicama (1890.) i Zagrebu (1894.) objavljeno. Župniku u Vinkovcima, kad se došao interesirati osniva li se mađarska škola, kotarski predstojnik prijateljski je savjetovao da se »u to ne mieša«.

¹⁸ KS 131/1895. pismo od 17. siječnja 1895.; KS 133/1895. pismo od 28. lipnja 1895.

viteljstva željeznica iz Budimpešte smatrao je uvredljivim za hrvatski jezik jer je hrvatski stavljen s desne strane kao prijevod, a ne s lijeve, kao što priliči za izvorni jezik u takvim prilikama. On moli nadležni Odjel da opomene odgovorne u Upraviteljstvu željeznica u Budimpešti da se bezuvjetno pokore dijecezanskom biskupu i Ordinarijatu, koji je jedini vlastan odrediti katehetu, udžbenik za vjeronauk, a taj udžbenik već postoji. »Jezik u kom će se vjeronauk predavati bit će hrvatski«, jer većina djece s kojom iznimkom govori hrvatski. Pri tome se poziva i na čl. 105. Školskog zakona iz 1888. koji to jasno regulira. I u tom pismu Strossmayer nadležnima za prosvjetu u Hrvatskoj jasno kaže: »Nikada neće ovaj Ordinarijat dopustiti da se vjeronauk pretvori u orudje, kojim se dieca svom jeziku i svojoj narodnosti otudjuju.« U tom pismu Vladi Strossmayer je upozorio kako se djeca i pravoslavne i židovske i protestantske vjeroispovijesti šalju pravoslavnom svećeniku, rabinu odnosno pastoru na vjeronaučnu obuku, što Ordinarijat odobrava. Ne vidi razloga zašto se to pravo uskraćuje samo katoličkoj djeci, a time Katolička crkva diskriminira. Strossmayer se poziva i na autoritet Evandjelja, iz kojega izvire i njegovo pravo kao biskupa. Taj su autoritet svi dužni uvažavati, a za one koji to ne budu htjeli, piše Strossmayer, vrijedi: »Qui autem ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus« (»A onaj koji ne poslušava Crkvu, neka ti bude kao poganin i carinik«, Mt 18,17).¹⁹ Na to pismo Vlada je reagirala i uputila dopis, koji je potpisao ban, »Upraviteljstvu prometa južnih kr. ugar. državnih željeznica u Budimpešti« 20. veljače 1895. U njemu se od Upraviteljstva traži da odustane od svoje molbe Ordinarijatu od 20. listopada 1894., jer je Ordinarijat obavijestio Vladu da upraviteljstva škola prakticiraju slati djecu pravoslavne, židovske i protestantske vjere na poduku iz vjeronauka njihovim vjeroučiteljima, što Ordinarijat odobrava. No ban je u dopisu bio nejasan. Predstavio je stvari »multiperspektivno«, ističući što želi Upraviteljstvo željeznica, što i zašto želi Ordinarijat i Duhovni stol, ali ne ističe stav o biskupovu jurisdikcijskom pravu pa i prijetnji koju je utemeljio ne samo na zakonu i paragrafima Nagodbe nego i na Svetom pismu. Ban samo poziva Upraviteljstvo da »odnosnu svoju odluku... što prije ovoj kr. zem. Vladi Odjelu za bogoštovlje i nastavu priobći da se glede namještenja vjeroučitelja kod biskupskoga ordinarijata posredovati može«. Vlada je taj dopis poslala i u Đakovo.²⁰

Taj dopis Strossmayer je poslao župnicima u Brodu, Vinkovcima i Zemunu »da si o žalostnom i zamršenom stanju privatnih školah jasniji pojam pribavite«. Niti nakon mjesec dana iz Pešte nije bilo odgovora, a bližili su se korizmeni dani i priprava za Uskrs. Naravno da je Strossmayeru najviše stalo da se djeca dublje pripreme na otajstva koja predstoje (ispovijed, pričest, pokora). Mjesnim je župnicima naredio da su oni odgovorni da svoja prava sačuvaju: nitko drugi na njihovu području ne može voditi nikakve vjerske obrede osim njih. To je bila naredba koju su morali priopćiti Upravi željezničkih postaja i željezničkih škola u svojim mjestima. Jezik kojim se ta priprava i sve pobožnosti moraju obavljati, naglasio je Strossmayer posebno, jest hrvatski. Ako koje dijete ne zna hrvatski, u nazočnosti župnika treba ga poučiti učitelj, ali iz vjeronaučne knjige koju je odredio Ordinarijat za svu djecu u Hrvatskoj. Župnik je dužan dovesti djecu u crkvu i u svemu se pridržavati onih programa koji vrijede za svu djecu u javnim školama. U tim postupcima

¹⁹ KS 165/1895.

²⁰ KS 163/1895. dopis od 20. veljače 1895.

biskup od svećenika zahtijeva »mudrost, umierenost, ali ujedno i čvrstoću i nepomičnost«. Biskup poziva svećenike »ako igda a ono u toj stvari«, da ih krasi gorljivost i pobožnost. »Valja – koliko god je moguće spasiti ugled Crkve, a ujedno pobožnost i spas diece«, pisao je. Birane i ozbiljne riječi pokazuju koliko je biskup duboko shvaćao probleme koji su se otvarali s podizanjem mađarskih željezničkih škola. Zato traži da se bilo koji problem koji se pojavi odmah dojadi u Ordinarijat.²¹

Već 2. travnja Strossmayer piše Odjelu za bogoštovlje i nastavu, podsjeća na dopise Vlade Upraviteljstvu prometa južnih željeznica u Budimpešti, upozorava da on s odgovorima nije upoznat, dapače vjeruje da nisu Vladi ni stigli, jer to Upraviteljstvo ne priznaje ničiju vlast »viš svoje vlastite oblasti i viš svoga vlastitoga prava«. I ovaj puta opisuje neko-reaktan odnos školskih vlasti u mađarskim željezničkim školama u Brodu, Vinkovcima i Zemunu, koje traže od mjesnih crkvenih vlasti da »ima svoje djelovanje ograničiti samo na vršenje njihove volje«. A njihova svrha i volja »je jedino ta da se mladež hrvatska od svoga korena, od svog jezika i narodnosti svoje posve otudji od svoje crkve i od svoga kršćanskog nauka i života a time i od cilja svoga života: vječnog spasenja«. I opet ustrajno ponavlja kako je obmana da se npr. u školi u Brodu uči hrvatski, jer učitelj ne zna taj jezik. Te su škole po Strossmayerovu mišljenju postale i ostale izvor teškoća i nereda. Zato ponovno od Vlade traži da ih ukine. U pismu ističe što je sve naložio odgovornim župnicima da rade uoči skorih uskršnjih dana. Zato od Vlade traži da »toj peštanskoj oblasti koja je te škole u Brodu, Vinkovcima i Zemunu podigla, strogo naloži, da se u svemu što se kršćanskog nauka i što se pobožnosti tiče, bezuvjetno Crkvi svetoj i njezinoj vlasti pokori. Crkvu i njezine oblasti u nadležnosti njezinoj nitko prezirati i mimoilaziti ne smije.« Strossmayer je upozorio predstavnike Vlade zadužene za prosvjetu da moraju čuvati pravo Crkve na odgoj i djelatnost na području koje na nju spada: području vjere, morala, naviještanja Evanđelja, organizacije oblika pobožnosti.²²

Na autoritativni dopis od 2. travnja 1895. upućen je iz Zagreba dopis (9. travnja) »Upraviteljstvu željeznica« u Budimpeštu da se zahtjevima crkvenih vlasti za skorašnje uskrсне blagdane »bezuovjetno pokoriti imadu« svi učitelji i Uprava škola u Brodu, Vinkovcima i Zemunu.²³ Biskup je svim mjesnim župnicima naredio da i ovaj put bdiju nad tim pridržavaju li se mađarske škole u njihovim mjestima odredaba koje je on odredio za mladež kao korizmene pobožnosti i vjerske obveze.²⁴

No da problemi tim prepiskama nisu riješeni, pokazuje možda najbolje konkretni primjer i iskustvo s terena. U jednom pismu brodski kapelan Martin pl. Kirchmayer opisuje svoje iskustvo u mađarskoj željezničkoj školi. Kad je primio nalog Ordinarijata, pošao je (13. travnja) nadzorniku škole, upravitelju željezničke postaje, i rekao da će, po nalogu svojih pretpostavljenih crkvenih vlasti, doći predavati vjeronauk, i to na hrvatskom jeziku, da djecu pripremi za sakramente za skorašnji uskrсны blagdan. Ovaj ga je uljudno zamolio da pričekava da i on porazgovara sa svojim pretpostavljenima. Ubrzo je u župni ured stigao dopis da kapelan ne dolazi »dok svoju uprava željeznica ne rekne«. Ipak je revni kapelan

²¹ KS 161/1895. spis od 1. travnja 1895.

²² KS 160/1895. spis od 2. travnja 1895.

²³ Nadbiskupski arhiv u Đakovu, Duhovni stol (dalje: NAD, DS) br. 553/1895.

²⁴ KS 157/1895.

pošao 19. travnja i rekao šefu postaje da on sutra dolazi držati vjeronauk, jer se na odluku te željezničke uprave čeka već sedam mjeseci, a za sve to vrijeme djeca nisu imala vjeronauk. Kad se vratio u župni stan, brzo je za njim stigao dopis da ne dolazi 20. travnja držati vjeronauk, »jer da se je uprava želj. stavila u dogovor sa vis. Kralj. zem. Vladom druge metode radi«. Koje su to »druge metode« mogle biti po srijedi, kapelanu nije bilo jasno, ali je on ipak sutradan otišao u školu. Učitelj ga je zamolio da ne predaje i ne pripravlja djecu dok se stvari ne riješe na višoj razini. Kapelan je našao svu djecu na okupu, porazgovarao s njima, a poslije obavijestio biskupa o broju katoličke djece (u školi je bilo 69 učenika katoličke vjere, od kojih samo 3 nisu znala hrvatski) i o njihovoj upućenosti u vjerske istine predviđene vjeronaučnim programom za tu dob. Stanje je bilo razočaravajuće: đaci ne znaju Oče naš, tek nešto o rođenju i smrti Isusa Krista, nemaju katekizam iz kojega bi učili. Od 34 učenika koji su mogli pristupiti sakramentima i znali su hrvatski, tek ih se 16 ispovijedalo, što je najbolji pokazatelj alarmantnog stanja. Učitelja je opisao kao čestita čovjeka, ali hrvatski ne zna, »tek medjimurskom kajkavštinom naklapa« nešto.²⁵

Ubrzo je u župni ured u Brodu stigao dopis Upraviteljstva mađarske željezničke škole. Na lošem hrvatskom jeziku, Upraviteljstvo je, doduše, dijelilo mišljenje da se vjeronauk nužno uči i pohađa, »alli da se vero nauka na jeziku hrvatskom ovde predaje zbog togaje moja visnya directia najmanye povolnya da tó dopusti, jer u spisu od dópusta škole o ovom ni spomenuto nije«. Nadalje upravitelj škole iznosi: »Višlja moja povlást zbog togáje i kod državnog savjeta iština korake učinila.« Kad se budu saznali rezultati, obećaje upravitelj, »jatyu na brzu ruku župnistvu javit, i dok tu moju poruku ne premite, molim da se predavanye vere nauke iz ostane i to da se nezapočne«. Prema tome, »dok od górný vlasti réšenyne nestigne do tog vremena učiteltye i nadalje da učenike poučava iz vere nauke«. ²⁶ Po ovome se jasno vidjelo da Upraviteljstvo mađarske škole u Brodu ignorira sve strukture vlasti u Hrvatskoj, jednako i državne i crkvene.

Neumorni biskup je 13. svibnja ponovno pisao Vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu u vezi s vjerskim dužnostima. U Brodu je bilo 16 učenika na sakramentima, a u Vinkovcima i Zemunu još manje. Biskup i opet neumorno naglašava što je glavna svrha tih mađarskih škola u Hrvatskoj: mađarizacija. Toj svrsi služi i obmanjivanje upraviteljstva škola kako velika većina učenika ne zna hrvatski. Biskup je tvrdio kako je obmana da se na tim školama uči hrvatski, jer ga nitko od onih koji školom upravljaju jednostavno ne zna. Kao potvrdu priložio je dopis ravnatelja brodske mađarske škole župnom uredu u Brodu. »Taj jezik hrvatski je tim ljudem trn u oku i kost u grlu, jer da nije tako ne bi se toliko opirali da se vjeronauk u hrvatskom jeziku predaje.« Dapače, vjeronauk se na toj školi nije ni predavao. Tek kad je Ordinarijat tražio da se predaje vjeronauk i prakticiraju uobičajene pobožnosti, počela su djeca dolaziti u crkvu. Učitelj, za kojega Strossmayer nije znao ni koje je vjere, predaje vjeronauk po knjizi koju opet Ordinarijat nije odobrio. A on kao ordinarij tu knjigu »nikada nije odobrio, niti će ikada odobriti«, jer postoji katekizam »od kojega Ordinarijat ovaj nikada ne odustaje«. Dopis Upraviteljstva mađarske škole u Brodu poslužio je Strossmayeru da pokaže Vladi ne samo da se na toj školi ne uči hrvatski nego da se vrijeđa i hrvatske državne vlasti takvim dopisom, a uvreda je i za Crkvu, jer se Upraviteljstvo te škole poziva samo na

²⁵ KS 156/1895, pismo od 20. travnja 1895.

²⁶ Arhiv Župe Gospe Brze Pomoći u Slavonskom Brodu, br. 3165 iz 1895.

svoje vlasti u Mađarskoj. Strossmayer je vidio dvostruku opasnost koju su sa sobom donijele mađarske željezničke škole. S jedne strane, mađarske željeznice, i uz njih škole, shvaćaju same sebe, kako je već rečeno, kao da je riječ o eksteritorijalnoj činjenici, a, s druge strane, osporavaju pravo Crkvi na njezinu području vlasti. On je to smatrao uzurpacijom i najozbiljnijim vrijeđanjem Crkve. Dakle, u toj borbi nije se radilo samo o nekom rodoljubivom zano-vijetanju, nego, po dubokom uvjerenju Strossmayerovu, o rušenju ugleda u poslanju Crkve. On to izražava riječima: »Svaki katolik međutim zna da je crkvena oblast, što se viere i spasa pravovjernih tiče vrhovna i posve neodvisna vlast.« Krist je temelj Crkve, »početnik i dočelnik svete viere naše, izvor riečih svake istine«, a to je svojstvo prenio na Crkvu. Taj je autoritet Crkve Isus posvetio »i za uvijek potvrdio onom svojom izrekom: 'Qui Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus'«, naglašava i opet u dopisu Vladi. U tom svjetlu promatra i problem koji se pojavio otvaranjem mađarskih željezničkih škola. U ime tog načela on ne može »nikako dopustiti da se željeznička uprava mađarska ovim načelom odvrigne i njima svoju njeku samovolju podmetne«. Zato i opet poziva Vladu da opozove svoje dopuštenje na otvaranje takvih škola, a djeca da ponovno idu, kao i do otvaranja tih škola, u redovne komunalne škole. Ako se iz bilo kojih razloga to ne bi moglo ostvariti, a on ne vidi ni jednoga, onda bi se morao odrediti strogi nadzor nad tim školama da se predaje hrvatski kao obvezatan predmet i da se svake godine »pred dostojanstvenikom naše državne vlasti izpiti iz jezika hrvatskoga u tih školih obavljaju«. Uz to da se »zapovijedi i nalog izdade onima koji te privatne željezničke škole rukovode, da se, što se vieronaka i katehete tiče, duhovnoj, crkvenoj oblasti bezuvjetno pokore«. ²⁷

Isti je dan napisao Strossmayer pismo brodskom župniku Antunu Leskovcu. Vrlo krupnim riječima upozorio je župnika na njegove dužnosti: on ima pravo koje mu Crkva daje: predavati vjeronauk, odrediti katekizam, dijeliti sakramente. To je »vječito pravo« i »sveta dužnost Crkve«, jer »od načina kako se vjeronauk u školi predaje, zavisi buduće ponašanje diece u narodu i u društvu«. To svoje pravo u ime Crkve župnik mora vršiti mudro i oprezno, ali ne smije, upozorava biskup, »u toj velevažnoj stvari popustiti, nego samo sili, i to sili koja očividno u čin prelaziti počinje«. Strossmayer upozorava Leskovca da sve to naglasi Upraviteljstvu željezničke škole u Brodu, i uz sve to da izjavi kako on ne može priznati ni od koga s tim u vezi naputke ili zapovijedi osim svoje crkvene i državne vlasti. Leskovcu nalaže da jasno kaže upravi željeznica kako je i ona dužna pokoravati se vlasti Crkve na čijem se području nalazi, napose da nitko, pa ni ravnatelj škole, nema pravo predavati vjeronauk bez dopuštenja crkvenih vlasti, i to po katekizmu koji one odrede. Isti takav dopis uputio je biskup i župnicima u Vinkovcima i Zemunu. Naglasio je da ne treba u saobraćaju s Upraviteljstvom mađarskih željezničkih škola za sada govoriti o plaći i nagradi za predavanje vjeronauka. »Za sad se poglavito o tom radi, da sveta i neotudjiva načela Crkve nadvladaju. A kad se to sbude, ako to usbude, onda je vrijeme da se materijalna pitanja razpravljaju.« ²⁸

U Brodu su se odnosi počeli posebno zaoštavati. Bolesni župnik Leskovac odredio je kapelana Kirchmayera da predaje vjeronauk. Ovaj je pošao u školu 15. svibnja i rekao učitelju da je po nalogu svojih crkvenih vlasti došao predavati vjeronauk i pripravititi za

²⁷ KS 146/1895. dopis od 13. svibnja 1895.

²⁸ KS 147/1895. dopis od 13. svibnja 1895.

ispovijed djecu koja se nisu ispovjedila. No ni učitelj nije htio biti manje poslušan svojim pretpostavljenima, pa je odgovorio »da je on dobio nalog, da ne smije dozvoliti nikom predavati vjeronaku, osim onome, koga bude poglavar postaje doveo«. Nakon povratka od šefa postaje, rekao je da ovaj ostaje pri odluci »da ne smije predavati hrvatski vjeronauk«. Kapelan je, unatoč tome, ušao u školu, okupio djecu, počeo moliti hrvatski, učitelj je pak počeo moliti mađarski, pa su i djeca mađarski molila. Tada je učitelj raspustio djecu, a revni kapelan je rekao »da samo sili« popušta.²⁹ Ovaj nemili događaj priopćio je župnik Leskovac Ordinarijatu. Strossmayer je to pismo priložio molbi Vladi, »da se tim školama jednom kraj učini«. ³⁰

Ubrzo je iz Uprave mađarske škole stigao u župni ured u Brodu dopis u kojem se župnika obavještava da će se u školi održati »zatvárajutyi godišnyi ispit tekutyeg mjeséca 27-og«, što se želi župniku »na znanye sa obstit«. Župnik je zamolio Ordinarijat za naputak hoće li se ili neće odazvati na dopis škole »iz koje je na tako sramotan način iztjeran svećenik«. ³¹ Strossmayer je odgovorio župniku da odbije poziv kao ruglo Crkvi. U tom pozivu vidio je pravo licemjerje, jer su te iste školske vlasti nedugo prije toga prezele i istjerale svećenika koji je došao u ime Crkve vršiti svoju dužnost. Čak štoviše, Strossmayer je na temelju svojih biskupskih ovlasti odlučio da su »svi oni koji tom školom sa preziranjem crkvene oblasti ravnaju i upravljaju izključeni od svih otajstava i vrhunaravnih darova«. To isključenje odnosilo se i na ravnatelja škole, jer bi, da je pravi katolik, morao znati što znači u stvarima vjere, gdje je vjeronauk temelj, osporavati pravo Crkvi i uskratiti joj poslušnost. Ta kazna trajat će dotle »dok se u krilo sv. Majke Crkve ne povrate, i pravo Crkve glede kršćanskog nauka u svojoj školi ne priznadu«. Tu suspenziju Leskovac je morao priopćiti onima kojih se ticala. Djeca su trebala u crkvu dolaziti 14 ili najmanje 8 dana, gdje ih je župnik ili kapelan trebao pripremiti za ispovijed i pričest. ³² Istoga dana Strossmayer je svoju odluku o suspenziji od sakramenata odgovornih za vođenje mađarske željezničke škole, obavijestio i Vladu. Još jednom je ponovio svoj nepokolebivi stav da samo mjesna Crkva, kad je u pitanju katolički vjeronauk, ima pravo odrediti vjeroučitelja, katekizam, pobožnosti na koje se mladež iz škole treba upućivati. Svojim postupcima, omalovažavanjem, preziranjem, osporavanjem tog prava Crkvi, odgovorni su suspendirali sami sebe. Uz to, upozorava Vladu da je taj dopis kojim se župnik poziva na završni godišnji ispit, »što se hrvatskog jezika tiče, pravo ruglo na naš jezik«. Zbog svega toga je ponovno, ali i opet uzaludno, tražio da se ova škola ukine. Učinio je to u još jednom dopisu, za koji je uzalud molio da ne ostane bez odgovora. ³³

Vlada je u međuvremenu odlučila problem riješiti tako da se roditelji i djeca pred kotarskim vlastima izjasne na kojem jeziku žele da djeca uče vjeronauk. Brodski kapelan Kirchmayer, koji je u svim ovim zbivanjima bio vrlo aktivan, u pismu nama nepoznatomu crkvenom ugledniku piše kako je to još jedna uvreda Crkvi, jer roditelji će se iz straha da ne ostanu bez posla odlučiti za mađarski jezik. On je po savjetu nadbiskupa Stadlera

²⁹ KS 144/1895. pismo od 16. svibnja 1895.

³⁰ KS 143/1895. dopis od 17. svibnja 1895.

³¹ NAĐ, DS br. 989/1895. spis od 22. lipnja 1895.

³² KS 137/1895. dopis od 23. lipnja 1895.

³³ KS 138/1895. i 131/1895. dopisi od 23. lipnja i 6. srpnja 1895.

predlagao kako je najbolje da se djecu vjeronauk poučava u crkvi poslije nedjeljne mise. To jest dodatni napor za njega, istaknuo je, ali će raditi sve badava, jer se time pokazuje da se Crkva borbom oko vjeronauka ne bori za novac, nego načelo i pravo. »Time bi i Vladi čvor na nos stavili«, piše angažirani kapelan. Čudi se samo »da vis. Kralj. zemalj. Vlada nije za oprostjenje Magjare molila, što smo im lane tim dodijavali«. Molio je uglednika kojemu je pisao neka uvjeri biskupa da prihvati sretno inspirirani savjet nadbiskupa Stadlera da se djecu poučava u crkvi. Ako Uprava željezničkih škola i Vlada to ne bi dopustili, Kirchmayer jamči da će prvi prosvjedovati »kako Vlasi smiju a mi ne«. ³⁴

Vjeronauk je u brodskoj župi držan poslije Uskrsa do Duhova. Kad je djeci rečeno da će svaki tjedan biti obuka, već sljedeće nedjelje nitko nije došao u crkvu. »To je bez dvojbe po nečijem nalogu učinjeno«, zaključuje župnik obavještavajući o tome biskupa, jer su djeca bila do tada izuzetno revna. Učitelj te djece molio je gvardijana da se djeca pred Božić ispovjede na mađarskom. Župnik je upozorio oca gvardijana da djeca spadaju pod župu. Učitelj je na to uzvratilo da će on pronaći Mađara koji će djecu ispovjediti. Na poleđini toga pisma Strossmayer je napisao: »Gvardijanu je najstrože zabranjeno miešati se u pitanja mađarske škole u Brodu.« ³⁵

Početkom kolovoza kotarske vlasti pozvale su djecu i roditelje mađarske škole da se pred njima izjasne na kojem jeziku hoće da se djeci predaje vjeronauk. Goste kotarskog ureda pratio je jedan željeznički činovnik. Po mišljenju župnika Leskovca pratnja je organizirana zato da pazi kako će se djeca i roditelji izjasniti. Svi su odgovorili (osim dvoje) da žele vjeronauk na mađarskom. ³⁶

I problemi župnika u Vinkovcima i Zemunu bili su jednaki. Po naređenju Ministarstva roditelji i djeca su se također trebali u kotarskoj oblasti izjasniti na kojem jeziku žele da se djeci predaje vjeronauk. Roditelji su se izjasnili da žele mađarski, »premda djeca ni riječi mađarski ne znadu«, tvrdio je župnik Stojanović iz Vinkovaca. No nalazio je razumijevanja za takvu odluku roditelja, jer su se bojali da ne izgube posao. Ipak se čudio da i žensku djecu žele upisati u tu školu. Na to izvješće vinkovačkog župnika, Strossmayer je naredio da se ima napisati svim župnicima s tim u vezi »da nitko na svietu do samog biskupa neima pravo opredieliti, kako se ima kršćanski nauk u školi predavati. Ovo ima javiti upravi škola **autoritativno** parok«, naglasio je. ³⁷

Zemunsko Gradsko poglavarstvo nije bilo baš oduševljeno mađarskom školom. Zatražilo je, prema župnikovim informacijama, da sljedeće školske godine 1895/96. djeca ne idu u tu školu, jer je loša, jer je većini djece daleko, jer je učitelj nedostupan, škola bez nadzora, praktički nema jamstva za uspjeh. ³⁸ Ali baš od početka šk. god. 1895./96. odnosi sa zemunskim Upraviteljstvom mađarske škole su se zaoštrili. Upravitelj škole u Zemunu rekao je župniku da više neće moći trpjeti da se vjeronauk u školi predaje na hrvatskom. Najveći broj učenika govorio je hrvatski, a nešto njemački te mađarski. Kad je župnik jednom učeniku koji je znao samo njemački tumačio vjerske istine na njemačkom, ušao

³⁴ KS 127/1895. pismo od 7. kolovoza 1895.

³⁵ NAĐ, DS, spis br. 1748/95.

³⁶ Isto, pismo od 3. kolovoza 1895.

³⁷ KS 133/1895.

³⁸ KS 135/1895. pismo župnika Straca od 3. srpnja 1895.

je upravitelj željezničke postaje s učiteljem u razred i pozvao učenike da napuste učionicu, iako je župnik prosvjedovao. Upravitelj je začuđenom svećeniku rekao da on neće dopustiti da se djeci predaje vjeronauk na jeziku koji oni ne znaju, na hrvatskom. Župnik je pokušao objasniti da je učenik s kojim je upravo razgovarao znao samo njemački, a da sva odraslija djeca znaju i govore hrvatski. No ipak ni poslije toga objašnjenja odnosi se nisu smirili. Tek dolazak korpulentnog duhovnika u bolnici Krešimira Tomljanica natjerao je upravitelja postaje da odustane od namjere da župnika istjera iz učionice, nego da je sam napusti. Uz preplašene poglede djece, koja su se prestala i igrati na dvorištu, stariji su napustili školski prostor. Župnik je bio uvjeren da bez pratnje policije u buduće neće moći doći u školu.³⁹

Izvješće vinkovačkog župnika Jakoba Stojanovića Ordinarijatu ukazuje na posebno zanimljivu praksu u mađarskim željezničkim školama, koja je već ponešto u ovom prilogu spomenuto. U Vinkovcima je na početku 1895. godine bilo 40 učenika, u svibnju iste godine već 60. Radilo se o djeci željezničkih službenika koji su često dobivali premještaje, pa je od tuda i česta promjena broja djece u školama. U jednom izvješću Ordinarijatu Stojanović je pisao da je bio nazočan na završnom ispitu 28. lipnja u školi gdje su bili mnogi uvaženi gosti, dame i gospoda, među kojima je posebnom pažnjom okružen bio sekretar »Ravnateljstva državnih ugarskih željeznica«. Župniku je pravio društvo rabin, dok paroh i pastor nisu bili nazočni. Učitelj je pred gostima ispitivao učenike predmete na mađarskom, pa tako i vjeronauk. Svi učenici bili su katoličke vjere. Na župnikovo pitanje rabinu kad će on svoje učenike ispitivati i zašto nisu došli paroh i pastor, odgovorio je uvaženi duhovnik da oni svoje đake ispituju kod kuće. Isto je učinio i on sa svojim učenicima, koje je ispitivao na njemačkom. Prema tome, ta upornost mađarske željezničke uprave ticala se samo katoličke djece. Prema izvješću vinkovačkog župnika u školi je bilo 37 katoličke djece, od kojih su samo 3 bili Mađari, dok su dva učenika govorila njemački. Svi ostali govorili su hrvatski. Kako je vjeronauk bio na mađarskom, a trebalo se izboriti za hrvatski jezik, očito praktični župnik upozorio je Ordinarijat da se onda mora vidjeti tko će župniku u tom slučaju plaćati podvoz od pola sata do škole i nagradu od 80-100 for.⁴⁰

Ne dobivši nikada odgovora iz Odjela za bogoštovlje i nastavu, najposlije se biskup Strossmayer obratio banu (12. rujna 1895.). I njemu je jasno dao do znanja što misli o misiji mađarskih željezničkih škola: »Svakim svojim činom dokazuju te škole da o tome rade da se mladež slavjanska odvrti od svojih starešina i državnih i crkvenih, da se odvrti od narodnog jezika i od naroda svoga.« Više je puta pisao i upozoravao Odjel za bogoštovlje i nastavu na nered u tim školama, da se ugled Crkve u njima povrjeđuje, ali odgovora nikada nije dobio, »što je dokaz da današnji nered, da današnje preziranje i odbacivanje Crkve pod zaštitom same naše državne vlasti stoji«. Zato se biskup i Duhovni stol obraćaju izravno banu, da on »neredu u tih mađarskih privatnih škola kraj učini«, da Crkva može u toj školi svoje ovlasti, koje joj po zakonu pripadaju, u okviru svoje nadležnosti u miru ostvarivati. Strossmayer naglašava da mu se dosad »ne da misliti da se Preuzvišenost Vaša s Odsjekom za bogoštovlje i nastavu u tom obziru slaže«. Ponovio je pri kraju da je mnoge dopise slao

³⁹ KS 132/1895. pismo župnika Straca od 10. studenog 1895.

⁴⁰ NAĐ, DS, pismo župnika Stojanovića od 8. srpnja 1895.

Odjelu nadležnom za prosvjetu, ali mu nisu odgovorili nikada, pa se nada da će ga svoga odgovora »vriednim držati«. Napose se žali kako se djeca u posljednje vrijeme izlažu i političkom pritisku, jer ih se poziva pred općinske i kotarske vlasti s roditeljima pod paskom željezničkih činovnika, da i roditelji i djeca kažu kojim jezikom žele djeca učiti vjeronauk. Time se Crkva i opet izvrgava ruglu, jer djeca, u strahu da im roditelji ne ostanu bez posla, izjavljuju kako hoće da im se predaje vjeronauk na mađarskom. Zbog istoga straha i roditelji su se odlučivali za mađarski. Biskup je u toj stvari i banu jasno dao do znanja: Crkva ima pravo odlučiti o vjeronauku u svemu, i nitko joj to pravo ne može oduzeti, pa ni preko djece. Strossmayer je u toj manipulaciji s djecom prepoznao metode masona. »Takvim načinom zasiecati u pravo i moć Crkve odgovara slobodnim zidarom.« Konačno, žali se Strossmayer, mađarske željezničke škole poštuju to pravo i pravoslavnim, i židovskoj djeci i drugim vjerskim zajednicama, samo ga uskraćuju Katoličkoj crkvi.⁴¹

U Arhivu Đakovačko-osječke nadbiskupije nismo našli odgovor na to Strossmayerovo pismo. Brodski je župnik i u 1896. obavijestio Ordinarijat kako je Upraviteljstvo mađarske škole istaknulo da će naći vjeroučitelja koji će u školi predavati vjeronauk na mađarskom jeziku. Bila je to obnovljena nepotrebna provokacija, jer su crkveni zakoni i praksa tu bili stoljećima jasni. Strossmayer je uputio župnika Leskovca da nadležnima u toj školi odgovori kako ne mogu oni postavljati vjeroučitelja, »da je to po crkvenoj oblasti bezuvjetno zabranjeno i da bi takovi strani svećenik, koji bi se usudio bez dozvole i jurisdikcije ckvene oblasti kršćanski nauk učiti, eo ipso izopćen bio«. Strossmayer o tome zaključuje: »Na ovo valja ko na oko u glavi paziti« i redovito ga o svemu izvješćivati.⁴²

Jednaka ustrajnost s obje strane prenijela se i u sljedeću godinu. U ožujku 1897. upravitelj mađarske škole u Brodu poslao je župniku dopis kojem je priložen popis učenika po nalogu željezničkog upraviteljstva u Szegedinu sa zamolbom da bi se »župnik odrediti izvolio kako bi se djeci vjeronauk predavao na mađarskom jeziku«. ⁴³ Po biskupovu nalogu Leskovac je odgovorio da nije on kao župnik vlastan određivati vjeroučitelje, nego Ordinarijat. Uz to je po istom nalogu ponovio biskupov nepokolebivi stav kao neće dopustiti da se »magjarske željezničke škole i kršćanski nauk na magjarizaciju upotriebe«, kako je crkvena vlast odlučila da se u Brodu predaje vjeronauk na hrvatskom jeziku, i da se po toj odluci Upraviteljstvo škole mora ravnati. Ponovio je da u brodskoj mađarskoj školi nema reda što se tog problema tiče, jer se uprava tvrdokorno odupire svojoj legitimnoj crkvenoj vlasti. Što se djece tiče, ona će se spremati za uskrсну ispovijed u crkvi.⁴⁴ Dosad su se djeca, prema vijestima u »Posavskoj Hrvatskoj«, ispovijedala u Gombošu kod svećenika Mađara, kojega je našlo Upraviteljstvo mađarske škole. No 1897., uoči blagdana sv. Alojzija Gonzage, koji je po Školskom zakonu bio neradni dan za učenike katoličke vjere, Upraviteljstvo škole je popustilo i poslalo učenike u crkvu kapelanu Kirchmayeru na pouku, ispovijed i pričest. Ovaj je mogao samo konstatirati kako su djeca slabo upućena u temeljne stvari vjere. Iako smatra kako je bilo puno prikladnije da je svećenik na taj dan zaštitnika mladeži pozvan u školu, »Posavska Hrvatska« je i

⁴¹ KS 126/1895. dopis od 12. rujna 1895.

⁴² KS 479/1896. dopis od 16. travnja 1896.

⁴³ Arhiv Župe Gospe Brze Pomoći, Urudžbeni spisi 1897.

⁴⁴ NAĐ, DS 390/1897. spisi od 31. ožujka i 2. travnja 1897.

s ovim što se dogodilo zadovoljna. Radosno zaključuje: »Pobiedila je istina i zatočnik istine, svetinje i prava, biskup Strossmayer.«⁴⁵

Zaključak

Uprava »Mađarskih kraljevskih državnih željeznica« za djecu željezničkih činovnika, službenika i radnika počela je u posljednjem desetljeću 19. st. otvarati, uz dopuštenje Vlade u Zagrebu, privatne mađarske željezničke škole na važnijim postajama. Učenicima tih škola bili su u najvećem broju hrvatske narodnosti, ali i drugih: srpske, mađarske, židovske, njemačke itd. Do 1905. osnovano je 11 takvih škola, najviše na području Bosanske i Đakovačko-srijemske biskupije. Otvaranje mađarskih željezničkih škola na području pod jurisdikcijom biskupa Strossmayera počelo je 1894. u Brodu, Vinkovcima i Zemunu. Misiju tih škola on je od samoga početka ocijenio vrlo negativno. Vladu, Odjel za bogoštovlje i nastavu, na čijem je čelu tada bio Izidor Kršnjavi, zasipao je prosvjedima uvjeravajući da je namjera tih škola očevitna: »tu djecu odvojiti od svojeg jezika i pretvoriti ih u Magjare«. Upozoravao je Vladu i bana da se otvaranjem takvih željezničkih mađarskih škola krše Nagodba i Školski zakon iz 1888. Po Nagodbi i zakonu i u službama zajedničkih poslova, a tu su spadale i željeznice, na području Hrvatske i Slavonije službeni jezik je hrvatski jezik. Jezično pitanje bilo mu je tu bitno. On na pitanje jezika gleda s jedne strane kao na političko-nacionalno pitanje: kršenjem Nagodbe i zakona u pitanju hrvatskog jezika preko mađarskih željezničkih škola stvara se eksteritorijalno područje i tako ugrožava i autonomija i cjelovitost Hrvatske. S druge strane, mađarske željezničke škole, zahtjevom da same određuju program vjeronaučne obuke, dakle katekizam, da same određuju vjeroučitelja i jezik na kojem će se predavati vjeronauk, krše neotuđiva prava mjesne crkvene vlasti, jer to pravo i po zakonu državnom, a nadalje po zakonu Crkve, neotuđivo je pravo biskupa mjesne Crkve. Strossmayer se toga prava, dakako, nikako nije mogao odreći, jer je vjeronauk, određivanje vjeroučitelja u školi, određivanje katekizma po kojem će se učiti vjeronauk i jezika na kojem će se učiti, smatrao bitnim poslanjem Crkve. Neumorno je poticao župnike da ustraju u provedbi njegovih naputaka, a sam je Vladu obasipao dopisima o uzurpaciji uprava mađarskih željezničkih škola da se i vjeronauk u tim školama predaje na mađarskom. Braneći svoje pravo da kao biskup odredi tko će predavati vjeronauk, po kojoj vjeronaučnoj knjizi i na kojem jeziku, Strossmayer je zapravo branio autonomiju Hrvatske, a kao crkveni poglavar pravo i stoljetnu praksu Crkve da to određuje samo biskup mjesne Crkve. Onima iz Uprave mađarskih željezničkih škola koji su se o to pravo ogriješili, a bili su katoličke vjere, uskratilo je pravo na sakramente. Naglašavao im je, uz to, da bi mađarski svećenik kojega bi eventualno doveli predavati vjeronauk na mađarskom jeziku, sam sebe tim činom ekskomunicirao. U toj crkveno-političkoj borbi oko jezika Strossmayer je ostao oamljen, ne samo bez potpore nego i odgovora predstavnika Vlade na svoje brojne dopise. Ipak se borba završila pravom župnikâ da na hrvatskom jeziku poučavaju djecu mađarskih željezničkih škola vjeronauk u crkvi. To je pravo od samog početka Uprava mađarskih državnih željeznica priznavala svim drugim vjerskim zajednicama osim katoličkoj.

⁴⁵ *Posavska Hrvatska*, 26. lipnja 1897., 26, Magjarska škola u Brodu.

*Summary**BISHOP STROSSMAYER AND THE LANGUAGE ISSUE IN THE SCHOOLS OF
»HUNGARIAN ROYAL AND STATE RAILWAYS« IN CROATIA*

The article presents the attitude of Bishop Strossmayer regarding language policy of Hungarian railway schools, which were founded on more important railway stations by »Hungarian Royal and state railways«. Justifying that initiative by stating that it is the case of schools of »private enterprise owned by the state«, the Direction of Hungarian railway schools requested that Hungarian language should be language of instruction for all subjects, including catechism. Bishop Strossmayer considered this initiative, on the one hand, as an attempt on magyarisation, violation of Croatian autonomy and creation of ex-territorial areas in such schools and persistently demanded from Croatian government to forbid their activity. On the other hand, he saw in the foundation of such schools and the policy they advocated an usurpation, a tendency to deprive him as the bishop, the head of the local Church, of his inalienable right of deciding, in matters pertaining to confessional matters, who may be a teacher of catechism, catechism textbook which may be used, and language of instruction. He considered this right to be the area of his competence and usual practice of the Church, but Hungarian railway schools ignored it completely. He saw in that also denigration of the dignity of Church and her mission. Thus, by defending the right he had as bishop, Strossmayer in fact defended Croatian autonomy against magyarisation.

KEY WORDS: *Bishop Strossmayer, Hungarian railway schools, Croatian language.*